

ONOMÀSTICA DE LA RIBERA. ELS COGNOMS DELS (RE)POBLADORS A LA RIBERA DEL XÚQUER. LA RIBERA BAIXA: EL CAS DE CULLERA

Encarna VIL·LAFRANCA GINER

0. INTRODUCCIÓ

En un principi amb aquest treball ens proposarem estudiar l'evolució lingüística que han tingut al llarg de la història els cognoms dels repobladors cristians que arribaren a aquestes terres, tant en les campanyes militars del Rei Jaume I, com en successives onades de repoblació. Però no ha estat possible fer-ho, car la dificultat d'accedir-hi als documents més antics, llevat del *Llibre del Repartiment* (LR), del qual hi ha diverses edicions, ha condicinat en gran mesura el nostre treball. La falta de documentació en el període que va des del repartiment, s. XIII, fins els últims anys del segle XIV, provoca un buit de 150¹ anys.

Establirem, doncs, el nostre corpus a partir de quatre documents que abracen el que podríem anomenar l'època foral². Per a arribar a aconseguir el nostre objectiu seguirem una sèrie de punts. En primer lloc establirem la nòmina de cognoms a partir del *Llibre del Repartiment*, La *Carta d'uns Capítols celebrats a Cullera en 1403*, El *Manifest de cases y bestiar dels veltins e habitants* que es realitzà per cobrar el servit votat per les corts de Montsó en 1510³ i un *Sindich de 1683* del AMC. Després intentarem fixar la possible procedència geogràfica de cadascun dels cognoms en la mesura que ens ho permeta la informació donada.

---

¹ Tenim coneixement a hores d'ara de l'existència d'un corpus de cognoms, de documents esparsos d'aquests anys, recollits pel Cronista de Cullera, Francesc Giner. Un estudi d'aquesta nòmina ompliria el buit existent. Esperem que algú faci aviat un estudi d'aquest corpus.

² Cal tenir en compte que Cullera era Vila Reial i per tant estava exempta del pagament d'impostos, cosa que provoca una carència de documents, com els morabatins, dels quals seria fàcil extraure llistats de cognoms.

³ Hem d'advertir que uns pocs cognoms d'aquest document no han pogut ser transcrits per la dificultat de la seua visualització.

A continuació, n'establirem l'origen: malnoms, oficis, lloc de naixement o establiment... I per acabar veurem les variacions gràfiques i les característiques lingüístiques més destacables de la nòmina ja presentada.

El nostre àmbit d'estudi es limita a la població de Cullera, la qual limitava en l'època de la reconquesta com ens informa Piles (1973: 21) amb València, Alzira, Corbera, y Bairén; però al s. XVII el seu terme fou reduït a quasi la meitat. Actualment la nostra població marca el seu terme amb Sueca, una de les seues antigues alqueries, Fafara i Tavernes de la Valldigna. Per tal de fixar el corpus del treball sols hem agafat els repobladors als quals se'ls van atorgar possessions en la Villa i Rafal, ja que les alqueries que conformaven l'antic terme no han quedat com a part del nou, puix van anar incorporant-se com a partides d'altres alqueries majors, que van esdevenir independents de Cullera amb el pas del temps, aquest és el cas de Sueca, la qual forma el seu terme apartir d'alqueries que queden despoblades ja als voltants del segle s. XV. No entra dins els nostres objectius fer una possible reconstrucció dels llinatges, sinó estudiar l'evolució dels cognoms influenciada per factors com els canvis lingüístics, a més d'assenyalar la presència o absència d'uns determinats cognoms en unes dates concretes de la nostra història sols al terme actual de Cullera.

1. NÒMINA

Per a l'establiment del corpus hem fixat quatre dades 1249, 1510, 1403 i 1683. La data de 1249, per ser la primera relació de veïns de Cullera, 1403⁴ per ser el primer rol d'habitants del poble que es coneix fins ara, 1510 per tractar-se d'un cens de plena època foral i 1683 perquè ha sigut l'únic document d'aquest segle que ha estat al nostre abast.

A continuació presentem una taula, amb la totalitat dels 132 cognoms que conformen el nostre corpus, ordenada alfabèticament. Com es pot observar hi ha quatre columnes amb les dades dels documents, i al punt d'intersecció hi ha un nombre que indica les vegades que apareix el cognom i al mateix temps podem veure la presència o absència d'aquests a la resta de les dades esmentades. Amb açò en cap moment volem indicar la possible continuïtat del llinatge al llarg dels segles.

El *Llibre del Repartiment*⁵ fou escrit en llatí, per tant els cognoms a la nostra nòmina els reproduïrem en majúscules per tal de diferenciar-los de la resta, tanmateix hom podrà observar com són molts pocs els que aparentment mantenen la forma clàssica la qual prové d'un intent de llatinització de la forma romanç.

---

⁴ He de donar les gràcies a Francesc Guiner Perepérez, cronista de Cullera, per facilitar-me aquesta dada que ell posseïa del seu mestre D. Lluís Cerveró Gomis.

⁵ Del *Llibre del Repartiment* s'han fet dues edicions, la de Mª Desamparados Cabanes i la d'Antoni Ferrando, però la documentació sobre els repobladors de l'època de Jaume I té una altra font que ens la proporciona Ribelles en la seua *Colecció diplomàtica*... on recolleix tots els asentaments referits a Cullera i les seues alqueries en un sol document.

TAULA DE COGNOMS

	1249	1403	1510	1683
Agosti	-	2	-	-
(D) ALFARO	1	-	-	-
Altet	1	-	-	-
Ambrós	-	-	-	1
(De) ANGULARIA	2	-	-	-
Arago	-	-	4	4
Arbo	-	1	-	-
Arenys	-	1	-	-
Armengot	-	-	3	1
Arnau	-	-	3	-
Asensi	-	-	1	-
Audivert	-	-	-	2
Barreda	-	1	-	-
Begur	-	1	-	-
Beltran	-	-	-	1
Bell	-	3	1	3
Berthomeu	-	-	1	1
Blanch	-	-	1	-
Blasco	-	-	4	-
Blay	-	-	1	-
Bodi	-	-	-	1
Bolufer	-	-	-	4
(De) Bonora	-	4	-	-
Borrell	-	-	-	1
Bors	-	-	1	-
Bou	-	3	3	2
Burch	-	-	1	-
Cabaser	-	-	1	-
Cabrera	-	-	6	1
Canet	-	1	-	-
Caplla	-	1	-	-
(De) Carta	1	-	-	-
Carutes	-	-	-	-
(De) CASP	2	-	-	-
Castello	-	-	-	2
Catabo	-	1	1	-
Catala	-	1	1	-
Cervero	-	1	3	3
Colom	-	6	9	2
Colubi	-	2	3	2

	1249	1403	1510	1683
COMPANY	1	-	-	-
Corrals	-	-	4	-
Costa	-	-	-	1
Cruanyes	-	1	1	-
Curs	-	1	-	-
Cursa	-	-	-	1
Deulovol	-	3	5	-
DEZPUIG	1	-	-	-
Diego	-	-	-	1
Domenech	-	2	-	-
Dominguez	-	-	1	-
EGIDI/Gil	1	1	-	-
Eiximeno	-	-	1	-
Espinos	-	-	-	1
Eymerch	-	1	-	-
Faus	-	1	-	-
Ferran	-	2	-	-
Ferrando	-	-	5	-
Ferrer	-	6	5	-
Figueres	-	-	1	-
Folguer	-	-	-	1
Font	-	-	4	2
(De) FRAGA	1	-	-	-
Gabyel	-	-	1	-
Garces	-	-	-	1
Garcia	-	-	-	1
Garlido	-	1	-	-
Garriga	-	1	-	-
Gasara	-	1	-	-
Gay	-	1	-	-
Gomar	-	-	1	-
Gomis	-	1	-	1
Grarcel	-	-	-	1
(De) GRAU	1	-	-	-
Guerau	-	2	6	-
Ivanyes	-	-	3	-
Jauei	-	-	-	1
Joannes	-	-	-	1
Jornet	-	-	2	-
Jouer	-	2	5	2
Just	-	2	-	-
Lisbona	-	1	-	-
Lopiz	-	-	2	2

	1249	1403	1510	1683
Mantilla	-	-	-	1
Marcho	-	1	4	-
Marti	-	-	-	2
Martorell	-	1	2	-
Mascharo	-	1	-	-
Matamalos	-	-	-	1
Matero	-	2	4	-
MATOSSES	1	-	-	1
Medir	-	1	-	-
MEYLLO	1	-	-	-
Moner	-	1	5	2
Moros	-	-	1	-
Nauarro	-	2	-	-
Oliver	-	-	-	1
Pages	-	1	-	-
Pahonet	-	-	1	-
Palacios	-	-	-	1
Pascual	-	2	-	-
Pelegry	-	-	2	-
Pello	-	-	2	-
Peris	-	1	5	1
Peyro	-	-	2	-
Pla	-	1	-	-
(De) PODIO (Puig)	1	-	-	-
Puigiriol/Puigeriol	-	-	5	-
Renart	-	4	7	3
Riquo	-	-	4	1
ROBINA	1	-	-	-
Rocha	-	1	2	-
Roig	-	-	1	-
Roscoll	-	-	1	-
SANCII (Sanç)	1	-	-	-
Sanchis	-	-	1	-
Sanxo	-	2	-	-
Sapinya	-	-	1	1
Sentnicholau	-	1	-	-
Silvestre	-	1	-	-
Sonyer	-	-	-	1
Squerdo	-	-	3	-
Timor	-	-	1	1
(De) TURRE	1	-	-	-
Valero	-	1	-	-
Vicent	-	1	-	-

	1249	1403	1510	1683
Vidal	-	-	2	-
Vila	-	-	1	-
(De) VILLA COLOM	1	-	-	-
Villaragut	-	-	-	2
Zapata	-	-	-	1

Cal tenir en compte que els cognoms del document de 1403, 1510 al pertanyer al primer decenni dels seus respectius segles són cognoms vius al segle anterior ja que els individus que s'identificaven amb aquests haurien nascut al llarg de l'última trentena. Per tant podem constatar la presència dels cognoms referits aquest període en dos segles: 1403 ss. XIV-XV ; 1510 ss. XV-XVI, així com la continuïtat de la majoria dels cognoms del document de 1683 al llarg del s. XVIII.

2. PROCEDÈNCIA GEOGRÀFICA?

Establir la procedència geogràfica exacta dels primers repobladors i dels pobladors documentats posteriorment es fa una mica difícil, ja que la mobilitat dels llinatges ha sigut i és un fet que impossibilita fer cap afirmació exacta. Per tant, parlarem de la procedència dels cognoms, els quals tenen el seu origen en un topònim i a més observarem com ha evolucionat l'estructura dels cognoms, almenys pel que fa a aquells que tenen el seu origen en un locatiu.

En ocasions un topònim forma part de la composició nominal que identifica l'individu. Al Llibre del Repartiment trobem onze casos dels catorze cognoms.

Generalment s'estructura un sintagma preposicional «de + topònim» després del nom, però també apareix l'estructura locativa darrere d'un segon nom, el qual, normalment, és indicador de la filiació paterna.

Al Llibre del Repartiment trobem :

MARTINUS DE GRAU	PETRO DEZPUIG
BERENGARIO DE ANGULARIA	IOHANNI DE FRAGA
PERPINIANO DE VILLACOLOM	PERTO DE PODIO
PETRO DE CASP	IOHANNI DE CASP
DOMENICO PETRI DE TURRE	
HUGUETO FILIO ARNALDI GERRINI DE CAESARAUGUSTA	
GUILLERMO DALFARO	

DE GRAU: Pas de l'antic camí ral d'Olot a Vic.

Santuari de la Mare de Déu del Grau antiga Parròquia de Santa Maria de Fenollosa (Bages).

Masia i església de Sant Per Lluçà (Osona).

DE FRAGA: Nom de Vila Aragonesa de llengua catalana.

DE VILLACOLOM: No hi ha cap població registrada amb aquest nom. Però la seua composició ens pot fer pensar en una villa (nucli de població) de nom Colom.

DE CASP: Ciutat aragonesa on es firmà el compromís que donà entrada a la dinastia castellana dins la Corona Catalano-Aragonesa.

DE PODIO (PUIG): Topònim de nombroses poblacions de Catalunya, entre altres situades a l'Alt Penedés.

DALFARO: Ciutat del partit judicial de Logroño.

DANGULARIA: Mot llatí que el tradueixen⁶ com Anglesola; Vila en el partit judicial de Cervera (Lleida).

DE TURRE: Nom de diverses poblacions del Principat a Barcelona, Tarragona, Lleida, Rosselló, Urgell.

A la resta de documents sols al de 1403 trobem aquesta estructura:

Domyncyus de Bonora

Bernardus de Carta

Guillermus de Lisbona

DE BONORA: Bonora és un fosilització com a cognom de l'aglutinació BONA HORA la qual ens indica circumstància de naixement. Per tant aquesta *de* podria ser indicadora de la filiació paterna.

DE CARTA: És un cognom no classificat per cap estudiós de l'onomàstica catalana consultat. Podria ser una reducció de Cartagena.

DE LISBONA: És clarament un topònim escrit en català antic.

Els documents de 1510 i 1683 no contenen cap exemple. Açò és degut a la simplificació de l'estructura que es realitza amb la caiguda de la preposició *de*. Però tot i així també podem veure la presència de nombrosos topònims els quals amb el pas del temps d'han fossilitzat com a cognoms.

i.e: Martorell, Castello, Fraga, ...

3. ORIGEN DELS COGNOMS

López -Elum (1972 : 613) a la seua tesi doctoral fa un resum de Heers⁷ que diu així:

«Hasta el siglo XII el hombre es llamado por su nombre de pila, pero al crecer la población y querer identificar a cada individuo, fué preciso indicar además su filiación o profesión, esto es, se hizo necesario un sobrenombre. El apellido aparecerá más tarde.»

Apareixen noms o prenomes acompanyats de malnoms o sobrenoms, els quals actuen d'element diferenciador. Aquestos elements nominals són atorgats a l'individu pels seus parents o veïns i es fan explícits, als documents oficials, en la mesura que és necessari fer constar diverses persones amb un mateix nom o prenom. D'aquest doble nom, com indica Moll (1959) provindrà el cognom o llinatge.

⁶ Ferrando (1979).

⁷ HEERS, J. *Occidente durante los siglos XIV y XV. Barcelona, 1958, pp 262-264.*

Al País Valencià açò no és una simple evolució antroponímica que succeeix a l'Edat Mitjana en la majoria dels nuclis socials d'arreu d'Europa sinó que és un procés necessari. Ferrando (1979) ens ho explica:

«El naixement del cognom està estretament lligat, pel que fa a la Corona d'Aragó, al procés repoblador catalano-aragonés dels segles XII-XIII, puix que en atorgar els sobirans cartes de població als nous habitants de les ciutats conquerides, o en fer repartiments de cases i terres en els territoris arravatats als moros, calia individualitzar clarament el nom de les persones afectades [...]. Amb tot, podem considerar que la majoria dels complements del nom propi emprats al *Llibre del Repartiment* esdevindran des d'aleshores els noms familiars hereditaris o els llinatges originaris del nou Regne de València.»

Tot i que fer un seguiment des del LR resulta una mica complicat, per la diferència quantitativa de cognoms dels diferents documents estudiats, podem observar, en el conjunt de la nòmina, que la major part dels cognoms presentats provenen d'un topònim d'origen català o mot català, de diverses solucions semàntiques, d'entre els quals cal diferenciar els propiament catalans, els castellans catalanitzats i els d'origen germànic que penetraren dins la llengua i amb el pas del temps van esdevenir propis.

La classificació que presentem a continuació està feta sobre la base de les directrius donades per Moll (1959):

1. Noms en què es repeteix el del pare:

Açò sols s'aprecia clarament en els cognoms del LR ja que els escrivans coneixedors del llatí afegien les desinències de genitiu al segon nom, per marcar la filiació paterna. Però en una època anterior s'indicava amb el mot *FILIUS*⁸, del qual també hi ha mostres.

- HUGUETO FILIO ARNALDI GERRINI DE CAESARAUGUSTA
- RAYMUNDO FILIO RAYMUNDI COMPANYY
- DOMENICO PETRI DE TURRE
- GUILLERMO EGIDII
- PETRO SANCII

Notem a la resta dels documents l'existència d'uns cognoms d'origen castellà:

- Gomis, Llopis, Peris,...

Tots ells acaben amb el sufix *-is* que prové de la catalanització del sufix castellà *-ez*, el qual com indica Moll, era aplicat al prenom del pare per formar el segon nom del fill i marcar la diferència amb altres persones del mateix nom.

2. Noms de lloc, d'origen, de residència o de propietat:

Noms comuns de poblacions no catalanes:

Nauarro, Arago, Villarragut: De Vila Aldigoths, nom popular germànic; **Casp:** és el nom de la ciutat aragonesa on es signà el compromís que donà

⁸ Moll (1959).

entrada a la dinastia castellana dins la Corona d'Aragó; **Lisbona**: forma antiga del Català Lisboa; **Carta**: Moll no ho indica però podria ser una forma apocopada de Cartagena, aquest cognom ve precedit per la presposició *de*; **Alfaro**: L'EC ens diu que és una ciutat del partit judicial de Logronyo.

Accidents geogràfics, hidrogràfics i orogràfics:

Pla, Font, Costa: terreny inclinat; **Dezpuig**: cognom compost per la presposició *de* + l'article *salat* + la forma *Puig* evolucionada de la forma llatina *PODIO* (muntanya). Segons l'EC és un llinatge noble d'origen probablement rosellonés, repoblà Xàtiva i la Ribera. **Podio**: forma llatina de Puig, **Puigirvol**: Moll tampoc dona compte d'aquest cognom però podriem dir que és l'aglutinació de la forma *Puig* i el mot *iriol*, **Arenys**: La GEC ens informa de l'existència d'un gran espadat al terme de Navès (Solsones) i de nou poblacions més al Principat de Catalunya.

Topònims catalans:

Martorell: era antigament un nom propi d'home i el nom d'una Vila del Pla de Barcelona; **Canet; Matero**: Nom de ciutat en el Maresme d'origen pre-romà; **Cervero**: diminutiu de Cervera, nom de diverses poblacions catalanes, del llatí *CERVARIA* "lloc de cèrvols"; **Castello**: del llatí *CASTELLIONE, topònim d'una ciutat del País Valencià; **Cabrera**: Nom d'alguns pobles de Catalunya, del llatí *CAPRARIA* "lloc de cabres"; **Fraga**: Nom de Vila aragonesa de llengua Catalana; **Ager**: Segons diu la *Espasa-Calpe* és una vila a la qual estan agregats diverses masies de Lleida; **Jornet**: vila de Sencelles, segons DCVB; **Timor**: DCVB ens diu que és un llogaret agregat al municipi de Sant Pere dels Argells (Segarra), i un llinatge existent a diversos municipis del País Valencià; **Villa, Colubi**: ningú dona compte d'aquest cognom però ens atrevirem a dir que és un cognom provinent del mateix terme de Cullera, concretament de l'alqueria de Coleybin o Colubi, la qual consta ja en 1453 com a despoblada, podriem llançar com a hipòtesi que els pobladors d'aquesta es traslladaren a Cullera i se'ls coneixia pel nom de l'alqueria d'on provenien. Colaybin és actualment una partida del terme de Sueca,⁹ la seua etimologia és àrab¹⁰. **Burch**: del nom arcaic *burg*, "vila fortificada".

Gentilicis:

Catala; Cabaser: La GEC ens diu que és un poble del Priorat i llinatge existent al País Valencià; **Matamalos**: Habitador de Matamala, nom de poblets del Ripollès i del Capcir.

Noms de preparacions i treballs agrícoles:

Garriga.

⁹ Cortés (1981:239).

¹⁰ L'etimologia àrab d'aquest cognom la dona BARCELÓ (1982).

Noms de planta:

Folguer; Oliver; Matoses.

3. *Noms d'origen no Català:*

Francés: Monet: Del cognom francès Monet, reducció de Aymonet o d'Emonet, segons indica Dauzat recollit per Copromines.

Germànics: Arbo: Nom germànic que significa "hereu"; **Renart:** De Raginhard compost de *ragin* "consell" i *hard* "dur"; **Ferran:** Nom de baptisme, adaptació del germànic Fredenand; **Guerau:** de Gairoal, "govern de la llança"; **Eymerich:** de Haimrich, "casa poderosa"; **Beltran:** de Berht-raban, "corb il·lustre"; **Armengot:** de Ermingaud compost de dos noms de divinitats germàniques. Ermin i Gaut; **Bodi:** de Baldwin "amic audaç"; **Audivert:** de Aldabert, "bell brillant"; **Sonyer, Arnau, Ferrando:** de Fredenand, amb adopció de la «rr» per influència de «ferro»; **Riquo; Gomar:** de Godomar, "ser com un déu"; **Marcho.**

Castellans i Aragonesos: Gomis (<Gómez); **Peris** (<Pérez), **Llopis / Lopiz** (<López), **Sanchis** (<Sánchez), **Garcia** antic prenom pre-romà, **Palacios, Sanxo, Sanxolo, Eixemeno, Dominguez, Blasco.**

Occità: Bos.

Basc: Ivanyes.

4. *Noms de càrrec dignitat o professió:*

Ferrer; Pages; Caplla¹¹; Jauer; Pelegry; Moner: variant de Moliner.

5. *Sobrenoms o malnoms:*

Rocha; Sapiña; Espinos; Borrell; Mascharo; Squerdo; Roig; Pello; Moros; Roscoll.

Noms d'animals:

Colom; Bou; Pahonet.

Qualitats o defectes físics:

Bell, Altet: Moll ens informa que també és un municipi de la Figuerosa (Urgell); **Gay, Curs, Blanch.**

6. *Circumstàncies de naixement permanents o monentànies:*

Bonora: aglutinació del llatí BONA HORA NATUS indica la bona hora en què és nat l'infant, **Deulovol** aglutinació de "Déu lo vol" auguri de vida santa; **Agostí:** nat en agost; **Company; Asensi:** del llatí Ascensio, nom de la festa de l'Ascensió de Jesucrist. Es donava a infants nats el dia o la vespra d'aquella festa.

¹¹ Aquest suposem que serà una reducció de capella.

7. Noms de Sants:

Gil: ermità provençal del s. VII, **Silvestre:** de San Silvestre Papa; **Sentnicholau, Pascual; Vicent, Just:** Nom de diversos Sants que prové d'un sobre nom o mal nom; **Domènech; Faus; Martí; Ambrós; Berthomeu; Joannes; Sancii; Medir** de EMETERI segons Moll és un sant hispànic del segle III. L'E.C. diu que fou un pagès català que habitava en un mas prop del camí reial de Barcelona a Sant Cugat del Vallés. **Vidal, Blay, Peyro.**

8. Noms d'edificis i llur dependències:

Barreda; Turre: És un nom de diverses poblacions del Principat, País Valencià i Mallorca, Barcelona, Tarragona, Lleida, Rosselló i Urgell. Al *Llibre del Repartiment* veiem de *Turre* per tant el podem considerar un topònim. **Corrals.**

9. Noms llatins o pre-romans:

Cursa; Garces.

10. Desconeguts o mot dubtosos:

Cruanyes; a més tampoc Moll assenyala l'origen de **Carutes; Valero; Gasara; Meillo; Diego; Mantilla; Garcel; Zapata; Marrer; Catabo.**

4. VARIACIONS I FETS LINGÜÍSTICS

a) Els canvis en els cognoms són realment escasos:

1403	1510	1683
Bell		Bell/Bel
Periz		Peris
Cervero		Servero
Matero / Maro		
Deus lovol / Deulovol	Deusovol	
	Armengol	Armengot
	Lopiz	Llopis
Rocha	Roqua	
Renart	Renard	
	Renart / Requart	
	Timor	Tymor
	Riquo	Rico
	Sapinya	Sapiña

